



Aklı Yerinde ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberlerin “Fetânet” Sıfatı

The Attribute of Superintelligence (Fatānah) of the Prophets in terms of Using
Reason Properly

Mustafa SÖNMEZ

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzincan/Türkiye
Associate Professor, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Erzincan/Türkiye
msönmez@erzincan.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0003-3651-6044> | <http://ror.org/02h1e8605>

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Recieved

07 Ekim 2022 07 October 2022

Kabul Tarihi Date Accepted

22 Aralık 2022 22 December 2022

Yayın Tarihi Date Published

31 Aralık 2022 31 December 2022

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mustafa Sönmez). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Sönmez).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Sönmez, Mustafa. “Aklı Yerinde ve Zamanında Kullanma Perspektifinde Peygamberin “Fetânet” Sıfatı”. *Kader* 20/2 (Aralık 2022), 723-744. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1185821> ”

Öz

Akıl ve vahiy insanlığa yol gösteren iki önemli rehberdir. İnsanlık ancak bu iki rehber sayesinde doğru yolu bulabilir. Fetânet ise işlevsel aklın zirve noktasıdır ki, bu durum peygamberlere verilmiş özel bir vasıftır. Bu vasıf, aynı zamanda aklı yerinde ve zamanında en iyi şekilde kullanma yetkinliğine sahip olma demektir. Bu, tek başına büyük bir değer ve ayrıcalık oluşturan bir sıfattır. Bu değer ve vasıf, peygamberlerin beşerî yönünü yansıtmakla birlikte vahye muhatap olmalarını sağlayan çok önemli bir özelliktir. Peygamberler bu özelliği ile bir taraftan vahye muhatap olup onu anlamaya ve uygulamaya çalışırken, diğer taraftan vahyin gelmediği durumlarda içtihat yaparak, gerektiğinde ortak akla başvurarak toplumdaki problemleri çözmektedirler. Bu durum onları başkalarına üstün kılan çok büyük bir güç oluşturmaktadır. Bilindiği gibi herkesin aklı melekesi farklı düzeydedir. Bu nedenle herkeste derecesine göre akıl bulursa da fetânet sıfatı bulunmayabilir. Çünkü akıl, anlama, kavrama, düşünme ve muhakeme gücü anlamına gelirken, fetânette ise bunların yanı sıra olayları çok yönlü olarak görüp derinlemesine analiz yapacak bir güç manası vardır. Peygamberlerde bulunan fetânet sıfatına örnek olmak üzere Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. İbrahim'in (a.s) fetânetlerine kısaca temas etmekle yetineceğiz. Çünkü bunlarda olan vasıflar diğer peygamberlerde de bulunmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v), içinde yaşadığı şirk toplumunda tevhid mücadelesi vermiş, söz konusu toplumu dönüştürebilmek için vahyin desteğinde akıl, mantık ve muhakemeyle hareket ederek onları ıslah etmiş, bu mücadele sonunda 23 yıl gibi kısa bir zaman diliminde imanlı, ibadetli ve ahlaklı bir toplum meydana getirmeyi başarmıştır. Gerek Mekke gerekse Medine dönemlerinde halkın problemlerinin çözüm mercii olması ve bunda da muvaffak olup herkesin problemlerine çözüm bulması, onun ilahî desteğin yanındafetânet sıfatının bir göstergesi olarak dakabul edilmelidir. Peygamberlerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'in (a.s) hayatına baktığımızda onda fetânet sıfatı çok bariz bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki Hz. İbrahim'in, babası Azer ile tartışmalarında "putların cansız, hiç kimseye zararı ve faydası dokunmayan nesnelere olduklarını ve yaratmada hiçbir fonksiyonlarının bulunmadığını" nazara vererek onun düşünmesini istemesi; puthanedeki putları balta ile kırıp baltayı büyük putun boynuna asması ve bu vesile ile puta tapan ahalinin akıllarını çalıştırarak düşüncelerini sağlaması, onun fetânetine en güzel bir örnektir. Konusu aklı yerinde ve zamanında kullanma perspektifinde fetânet sıfatı olan bu makalenin amacı, vahyin desteğinde insanlara örnek olma noktasında peygamberlerde bulunan bu sıfatın önemine vurgu yapmaktır. Bunu yaparken konunun daha iyi anlaşılabilmesi için akıl-vahiy ve akıl-fetânet ilişkisine temas eden bir yöntem takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Akıl, Vahiy, Fetânet, Peygamberlik.

Abstract

Reason and revelation are two important guides for humanity. People can find the right path only thanks to these two guides. *Fatânah* is the peak of functional intelligence, which is a special attribute given to prophets. At the same time, this attribute is the ability and competence to use reason in the best way. Needless to say, this attribute comes along with great values and privileges. This prophetic attribute not only reflects the human aspect of the prophets but also points to a qualification through which they receive revelation. Through this feature, prophets, on the one hand, try to understand revelation and apply it. On the other hand, they solve the problems in their community by practicing *ijtihād* in cases where revelation has not come. This creates a great power that makes them superior to others. As it is known, everyone's mental faculties are different. Although people are given intelligence according to their degree, they are not given the attribute of *fatânah*. At this point, reason means the power of understanding, comprehension, thinking, and reasoning. *Fatanāh* is a superintelligence through which prophets can see events from multiple perspectives and analyze them in depth. We shall briefly mention the *fatānah* of the Prophets Muhammad and Abraham as examples. The Prophet Muhammad fought for *tawhīd* (God's unity) in his polytheistic society. In order to transform the society in question, he reformed them by acting with reason, logic, and reasoning with the support of revelation. At the end of this struggle, he successfully transformed his community into a religious, theistic, and moral society in 23 years. He was the authority to solve the people's problems in both Mecca and Medina. He successfully found solutions to peoples' problems. His success has been explained by the attribute of *fatānah*, along with divine support. When we look at the life of Prophet Abraham, who is considered to be the ancestor of the prophets, the attribute of *fatānah* is clearly seen in his prophecy. That is to say, in his discussions with his father Āzar, Prophet Abraham wanted him to think that "idols are inanimate objects that do not harm or benefit anyone and have no function in creation." The best example of his superintelligence is that he broke the idols in the idol household with an axe and hung the axe around the neck of the big idol. On this occasion, he made idol-worshippers use their intellect. The subject of this article is to emphasize the importance of this attribute found in the prophets, along with the

support of revelation, as an example for people. To better explain the subject, the paper also examines the intellect-revelation relationship and intellect-superintellect relationship.

Keywords: Kalām, reason, revelation, superintellect/fatānah, prophecy.

Giriş

Bilindiği üzere peygamberler bizim gibi beşer olup bizden farkları, vahiy almalarıdır. Bu nedenle diğer insanlarda olan her türlü maddi ve manevi özelliklere sahiptirler. Onlar da doğarlar, büyürler yerler, içerler, evlenirler, çoluk-çocuk sahibi olurlar, açlık ve susuzluk çekerler, hasta olurlar ve nihayet ölürlür. Onlar da diğer insanlar gibi hayat mücadelesi verirler. Bu mücadelede başarılı olmak için maddi ve manevi bütün sebeplere başvururlar ve bu uğurda tüm güçlerini kullanırlar. Bütün bunlar peygamberler için caiz olan sıfatlardır. Bu mücadelede kullandıkları en önemli bir güç de kuşkusuz akıl gücüdür.

Peygamberlik çok zor bir görev olduğu için Allah Teâlâ peygamber olarak seçtiği kimseleri gerek maddî/fizikî gerekse manevi yönden son derece güçlü ve donanımlı yaratmıştır. Onlara, manevi olarak bulunması gereken zorunlu vasıflar vermiştir. Bu vasıflar “sıdk, emanet, fetânet, ismet, tebliğ, tebyin ve temsil” gibi önemli sıfatlardır. Bu önemli vasıflarıyla peygamberler diğer insanlardan ayrılırlar ve onlara güzel örnek (üsve-i hasene) ve önder olurlar. Onlar, peygamberliğin temsil gücünü de bu sıfatlardan alırlar.

Biz bu makalede peygamberlerin fetânet sıfatını ve önemini ele alacağız. Bu konuda görebildiğimiz kadarıyla yazılmış önemli çalışmalardan iki doktora tezi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İshak Halis’in yazdığı “*Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber’in Fetâneti*”, ikincisi ise, Furat Akdemir’in yazdığı “*Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber’in Örnekliliği Meselesi*” isimli çalışmalardır. Birinci tezin sadece özet kısmına ulaşabildiğim ve oradan yararlandığım için onunla ilgili olumlu ya da olumsuz anlamda bir değerlendirmede bulunamayacağım. İkinci tezin ise tamamına ulaştım ve inceledim. Bu tez, fetânet konusunda yapılmış derli toplu çok güzel bir çalışmadır. Ancak durum böyle olmasına rağmen burada peygamberlerin beşeri yönüne o kadar çok vurgu yapılmaktadır ki okuyan kişi onları ya sıradan bir insan zannedebilir, ya da oryantalistlerin dediği gibi, onları sanki vahyin desteğinde olmayan her şeyi kendi aklı ile yapan kişi/kişiler¹ olarak algılayabilir. Hâlbuki durum bunun aksinedir. Ayrıca bu konuda ders kitabı niteliğinde yazılmış kelim kitaplarında ve bazı çalışmalarda alt başlık halinde bu konuya temas edilmiştir. Ancak bunlarda da çok kısa ve özet bilgi verildiği için yetersiz görülmektedir. Biz bu çalışmamızda onlardan farklı olarak peygamberlerin sıradan bir beşer olmadıklarını, vahyin desteğinde hareket ettiklerini, bu çerçevede aklı yerinde ve zamanında nasıl kullandıklarını makale ölçeğinde örnekleriyle detaylandırarak anlatmaya çalışacağız.

Peygamberler vahiy almış beşer olup ilahî desteğe mazhar kişilerdir. Bununla birlikte onların hayatlarında zannedilenin aksine olağan üstü durumlar çok değildir. Onların hayatı da tıpkı diğer insanların olağan hayatı gibi devam etmiştir. Esasen diğer insanların onları kendilerine örnek alabilmeleri için durumun böyle olması zorunludur; aksi takdirde insanlar onları örnek alamazlardı. Hayatın olağan akışı içerisinde zaman zaman ihtiyaca göre harikulade olaylar olan

¹ İbrahim Toprak, *Hiz. Muhammed’in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 294-295.

mucizeler gösterecek de bunlar olağan hayatı etkileyecek kadar fazla bir yekûn teşkil etmez. İşte bu olağan hayatın akışında etkili olan en önemli iki unsur görülmektedir. Bunlardan **birincisi akıl, ikincisi ise vahiydir**. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu makalede, yöntem olarak, önce **akıl ve vahiy** kavramlarına ve bunlar arasındaki ilişkiye, ardından **fetânet** kavramına ve bu kavramın **akılla** olan ilişkisine temas edeceğiz.

1. Akıl

1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte akıl: "Bağlamak, engellemek, alkoymak, mâni olmak, korumak, sığınmak; kavrama gücü, zekâ, düşünme ve anlama melekesi; fehim, us, idrâk, bellek, hafıza vb." anlamlara gelir.²

Terim anlamı olarak aklın çok çeşitli tanımları yapılmıştır, bunlardan birkaç tanesini görelim: Kelâmcılara göre akıl: "İyiye kötüden ayırt edip iyi olanı yapma ve kötü olandan kaçınma gücü";³ "insan tabiatında var olan bilgi edinme gücü";⁴ "iç ve dış duyuların sağlıklı olması halinde zarûriyyâtı bilmeyi gerektiren bir tabiattır";⁵ "bilme ve algılama fonksiyonu bulunan bir ruhî güç";⁶ "ilâhî hitabı anlamaya yarayan bir alettir."⁷ "duyuların idrak edemediği şeyleri kavrayan bir düşünce yetisidir".⁸

Felsefe ve mantık terimi olarak akıl: "Varlığın hakikatini idrak eden, maddî olmayan, fakat maddeye de tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen bir güç" şeklinde tanımlanmaktadır.⁹

Mutasavvıflara göre akıl: "Allah'ın nimetlerini tanımayı ve ona şükretmeyi sağlayan, hak ile batılı birbirinden ayırt etmeye yarayan, kötü duyguların (hevânın) baskısına rağmen dinin iyi olduğuna hükmettiği tutum ve davranışlara yönelten ve sonuçta âhîret mutluluğunu kazandıran bir nur ve bir melekedir".¹⁰

² Cemalüddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab* (Beirut: Daru İhyâü't-Türasi'l-Arabî, ts.), 11/458-559 vd; Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 1032-1033; D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), 31; Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993), 23.

³ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/243.

⁴ Yavuz, "Akıl", 2/244.

⁵ Yavuz, "Akıl", 2/244.

⁶ Yavuz, "Akıl", 2/244; Ayrıca bk. Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 34-36; İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 24.

⁷ Süleyman Uludağ, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/246.

⁸ Muammer Esen, "Kur'an'da Akıl - İman ilişkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011), 87.

⁹ İbrahim Emiroğlu, "Kur'an'da Akıl ve İnsan", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (1988), 69; Süleyman Hayri Bolay, "Akıl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/238; Coşkun Baba, "Mantığın Nirengi Noktası Akıl", *Akıl Kitabı -Düşünce ve İnanç Bağlamında Akıl-* ed. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 1/55-56.

¹⁰ Uludağ, "Akıl", 2/246; Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, 29.

Yukarıda sunulan sözlük ve terim anlamlarına göre akıl hakkında şunları söylememiz mümkündür: Akıl, insanın fitratında var olup doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden, iyiyi kötüden, hakkı batıldan, faydayı zarardan ayırma fonksiyonlarını icra eden zihinsel bir güçtür. Yine akıl, “eşyanın gerçekliğini ve ardındaki hakikati kavrayabilen, kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan ve kıyas yapabilen bir güçtür.”¹¹ Yine akıl, “insanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir.”¹² Bu güç ve meleke ile biz, duyu organlarımızla algılayamadığımız şeyleri onunla kavrarız, varlıklar hakkında doğru bilgiyi onunla araştırıp inceleyerek ortaya koyarız; siyasi, sosyal ve ahlâkî değerleri onunla belirleriz;¹³ dünya hayatımızı onunla tanzim ederiz; tabiatıta var olan canlı-cansız bütün varlıklarla olan ilişkilerimizi onunla düzenleriz; onlardan nasıl yararlanacağımızı aklımızı kullanarak tespit ederiz; hayatımızı kolaylaştıracak alet ve edevatları, teknik icatları bununla keşfeder, dünyevi saadetimizi bununla temin ederiz. Yine âhîret mutluluğunu da vahye dayanan akıl sayesinde elde ederiz.

Sonuç olarak Kalam âlimlerinin ekseriyetle akılı, insanda doğuştan var olan ruhî bir güç olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu ruhi güç, İslam filozoflarının öne sürdüğü gibi varlığı meçhul bir faal aklın tesiriyle değil, Allah'ın müdahalesiyle çalışmaktadır.¹⁴ Onlar, Batılı pozitivist ve materyalist filozofların akılı, duyu organlarının ve beynin birer fonksiyonundan kaynaklanan maddi bir olgu olduğu görüşünü¹⁵ reddetmişlerdir.

1.2. Aklın Çeşitleri ve Fonksiyonları

Filozoflar insanda pasif ve aktif (faâl) akıl olmak üzere iki akıldan söz ederlerken,¹⁶ kelâmcılar akılı “garîzî” ve “müktesep” akıl olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar.¹⁷ Garîzî akıl, tamamen Allah vergisi olup Allah'ın her insanın fitratına/tabiatına yaratıp koyduğu akıldır ki bununla insan diğer canlılardan ayrılır. Müktesep akıl ise garîzî aklın kullanımı ve çalıştırılması sonucunda elde edilen tecrübî akıldır. Bu akıl herkesin kullanım durumuna göre farklı gelişmeler gösterir. İnsanların farklı düşüncelere sahip olmalarının sebebi büyük oranda buna bağlıdır.¹⁸

Aklın fonksiyonu ise düşünmek ve tefekkür edebilmektir. Düşünen, tefekkür eden ve çalışan akıl, fonksiyonunu ve işlevini yerine getiren akıldır. Böyle bir akıl faâl olup kendisinden beklenen görevi icra edebilir. Malumdur ki insandaki organlar kullanıldıkça daha sağlıklı çalışır; kullanılmayan bir organ zamanla körelir ve işlevini yapamaz hale gelir. Bu durum akıl için de geçerlidir. Eğer bir kimse fitratında var olan aklını (garîzî akıl) kullanıp çalıştırmazsa zamanla o akıl körelir ve fonksiyonunu icra edemez hale gelir. Bu durumda böyle bir hale düşen insanın diğer canlılardan çok farkı kalmaz. Bu yüzden Allah Teâlâ Kur'ân'da sürekli olarak akılı kullanmaya

¹¹ Esen, “Kur'ân'da Akıl - İman ilişkisi”, 87.

¹² Emiroğlu, “Kur'ân'da Akıl ve İnsan”, 69.

¹³ Esen, “Kur'ân'da Akıl - İman ilişkisi”, 87.

¹⁴ Yavuz, “Akıl”, 2/244.

¹⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1989), 27-28, 430-431; Yavuz, “Akıl”, 2/244.

¹⁶ Bolay, “Akıl”, 2/239.

¹⁷ Yavuz, “Akıl”, 2/244.

¹⁸ Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, 34-35; Yavuz, “Akıl”, 2/244-245.

teşvik etmiş¹⁹ ve aklını güzelce kullanmayanları murdar kılacağını, pislik içinde bırakacağını ve böylece onları iğrenç bir duruma düşüreceğini bildirmiştir.²⁰

Aklın, fonksiyonunu icra ederken birçok şeyle ilişki kurmak zorundadır. Aksi takdirde fonksiyonunu gereği gibi icra edemeyebilir. Örneğin, aklın bilgi ile doğrudan ilişkisi vardır. Çünkü o, bilgi olmamasına rağmen bilgiyi üreten gerçek bilgi kaynağıdır.²¹ Kelâm ilminde nesnel/objektif bilgi elde etmenin yollarından birisi de akıldır. Diğer iki bilgi kaynağı ise sağlam beş duyu organı ve doğru haberdır. Ancak söz konusu diğer bilgi vasıtalarından gelen malzemeleri değerlendirip sonuç çıkararak güç de akıldır.²² İşte aklın diğer bilgi vasıtalarını kullanarak çıkardığı ve ürettiği bu sonuç, insanın dünya ve ahiretini tanzim edecek "gerçek bilgiyi" oluşturur. İnsanı diğer canlılara ve tüm tabiata karşı güçlü ve hâkim kılan ise aklın elde ettiği bu bilgidir. İşte insanın gerçek gücünü bu "bilgi ve akıl"²³ meydana getirmektedir.

Aklın kalple de ilişkisi vardır. Hatta akıl ve kalp çoğu kere iç içe geçmiş eş anlam ifade etmektedir. Kur'an'da aklın, kalple özdeşleştirildiği görülmektedir.²⁴ Bununla beraber akletmede kalbin yanında göz ve kulak da bilgi kaynağı olarak zikredilir.²⁵ Kelâmcılar ve mutasavvıflar aklın, kalbin bir faaliyeti olarak görürlerken,²⁶ filozofların ise (özellikle natüralist, rasyonel, materyalist ve sansüalist filozofların), "aklı, duyu organlarının ve beynin çalışmasından doğan maddi bir sonuç"²⁷ olarak kabul ettikleri müşahade edilmektedir. Akıl kalp ile özdeşleştirilenlere göre akıl, kalbin bir sıfatıdır, kalp de aklın yürütme merkezidir. Anlama olayı da kalbin bir faaliyetidir.²⁸ İşte böyle bir kalp, düşünme, bilme, akletme ve inanmanın merkezi olup bunlar onun fiilleridir.

Kuşkusuz aklın ilişkisi sadece bunlardan ibaret değildir. Başta zekâ²⁹ ve mantık³⁰ olmak üzere aklın, birçok şeyle ilişkisi vardır. Ancak konuyu dağıtmamak için burada bu kadarla yetinmeyi uygun görüyoruz.

¹⁹ Kur'an-ı Kerim Meâli, haz. Ali Özek vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; el-En'am 6/98; er-Rûm30/20-28; el-Câsiye 45/3-5; bk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, "akl" *Mu'cemü'l-Müfheş li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364), 468-469.

²⁰ Yunus 10/100; Hayreddin Karaman vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/139-140.

²¹ A. Cüneyd Köksal, "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Akıl Kavramı ve Dört Mertebeli Akıl Anlayışı", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2011), 8.

²² Turgut Akyüz, "Aklın Tarifine Dair", *Aklın Kitabı-Aklın Tanımı*-ed. Turgut Akyüz, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 2/26.

²³ Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, 41.

²⁴ Bk. el-A'râf 7/179; el-Hac 22/46; Muhammed 47/24, bu vb. ayetlerden açıkça anlaşıldığı üzere Kur'an'da kalp birçok yerde aklın yerine kullanılmaktadır. Bu nedenle "Kur'an'ın akıl yerine kullandığı kalp, aklın eylemleri olan anlamayı, düşünmeyi gerçekleştiren bir merkez olmaktadır". Esen, "Kur'an'da Akıl - İman ilişkisi", 86.

²⁵ "Şüphesiz kulak, göz ve kalp hepsi (yaptıkları fiillerden) sorumludurlar", el-İsrâ 17/36.

²⁶ Geniş bilgi için bk. Esen, "Kur'an'da Akıl - İman ilişkisi", 86; Tok, "Akletme Bağlamında Kur'an'da Kulak, Göz ve Kalp", *Aklın Kitabı*, 1/78-83.

²⁷ Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 27-28, 430-431; Yavuz, "Akıl", 2/244; Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, 35.

²⁸ Bünyamin Duran, *Aklın ve Ahlâk*. (İstanbul: Nesil Yayınları, 2002), 17.

²⁹ Osman Özdemir, "Psikiyatrik Açısından Akıl ve Aklın Terbiyesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 9/1 (2017), 117.

³⁰ İbrahim Emiroğlu, "Mantık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/18; Baba, "Mantığın Nirengi Noktası Akıl", 1/60.

Akıl, bu kadar önemli olmasına ve çok önemli fonksiyonlar icra etmesine rağmen İslâm'a göre tek ölçü değildir. Akıllı tek ölçü ve yegâne bilgi kaynağı gören akıma Batı'da akılcılık (rasyonalizm) denir.³¹ İslâm böyle bir akılcılığı kabul etmez. Çünkü bu anlamdaki akıl, bir nevi ilahlaştırılmış ve her şeyin tek ölçüsü haline getirilmiştir. İslâm'ın önem verdiği akıl ve akılcılıktan maksat, Kur'ân ayetlerinde çok güçlü bir şekilde vurgulanan ve teşvik edilen "aklı kullanma ve sürekli işler ve çalışır halde bulundurma"³² durumudur. Çünkü İslâm'da durağan akla yer yoktur; sürekli işleyen, çalışan ve üreten dinamik bir akıl söz konusudur. Akıl kelimesi Kur'ân'da isim kalıbında geçmediği gibi fiili mazi sıygısıyla sadece bir yerde geçer;³³ daha çok muzârî sıygısıyla kullanıldığını görmekteyiz. Bu çok önemli bir husustur. Çünkü muzârî sıygısı geniş zaman formu olup hem şu anda faâl olan ve hem de gelecekte de faâl olacak olan demektir. Bunun anlamı, Kur'ân'da geçmişte bir kere düşünüp duran bir akıl değil, şu anda ve gelecekte de sürekli düşünen ve faâl olan bir aklın öngörüldüğü müşahede edilmektedir.³⁴

2. Vahiy

2.1. Vahyin Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlük anlamı olarak vahiy: "gizli ve süratli bir şekilde bildirmek; ilham etmek, ima ve işaret etmek, fısıldamak, emretmek, telkin etmek, vesvese vermek, yazmak, içgüdü vb." ³⁵ manalara gelir.

Terim anlamı olarak vahyin çok çeşitli tanımları yapılmıştır, burada bunların hepsini vermekten ziyade en kapsamlı gördüğümüz tanımı vermekle yetineceğiz. Buna göre vahiy: "Allah Teâlâ'nın genel olarak varlıklara hareket tarzlarını bildirmesi, özel olarak da insanlara ulaştırmak istediği ilahi emir, yasak ve haberlerin tümünü vasıtalı veya vasıtasız bir tarzda, gizli ve süratli bir yolla peygamberlerine iletmesidir".³⁶

Yukarıda vahyin tanımında geçen "genel anlamıyla varlıklara hareket tarzlarının bildirilmesi" ile hem peygamberlere hem de peygamberlerin dışındaki insanlara ve hayvanlara gelen ilham kastedilirken, özel anlamıyla sadece peygamberlere gelen vahyin kastedildiği anlaşılmaktadır.

2.2. Vahyin Kaynağı ve Mahiyeti Sorunu

Vahiy, Allah ile peygamberi arasında vuku bulan özel bir iletişim biçimidir. Kur'ân, bize bu iletişim biçiminin üç şekilden bahseder. Bunlardan birincisi, doğrudan doğruya Allah'ın peygamberine vahyetmesi; ikincisi perde arkasından vahyetmesi ve üçüncüsü de melek aracılığıyla vahyetmesidir.³⁷ Her üç şekilde de vahyin kaynağının Allah Teâlâ olduğu açıktır. Peygamberler ise vahyi tebliğle memur edilmiş elçilerdir. Bizler, vahyin söz konusu üç şeklinin de nasıl

³¹ Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, 30-32.

³² Abdülhakî, *Mu'cemü'l-Müfrehes*, 428-469, 525, 272-273, 252, 705-706.

³³ el-Bakara 2/75.

³⁴ Karaman vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/139-140, 383; 1/250-251, 255.

³⁵ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 15/379; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 6028; İsfahanî, *Müfredât (Kur'ân Kavramları)*, 1544-1546; Muhsin Demirci, *Vahiy Gerçeği* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 31.

³⁶ Geniş bilgi için bk. Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 33-34; Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 13-14.

³⁷ eş-Şûrâ 42/51.

gerçekleştiğini bilememekteyiz. Çünkü vahyin mahiyetinin ne olduğu bizce meçhul bir durum arz etmektedir. Bu nedenle metafizik bir varlığın (meleğin) fizikî bir varlıkla (peygamberle) nasıl iletişime geçtiğini bizim bilme imkânımız yoktur. Bu durum peygamberlere özel bir tecrübe alanı olduğu için ancak onlar bunu anlayabilirler.³⁸ Vahyin geldiği anlarda "Hz. Peygamberin vücudunda terleme ve titremenin görülmesi, yüzünün renginin değişmesi, gözleri kapalı olduğu halde sesli nefes alması, kendinden geçmesi, vücudunun çok ağırlaşması"³⁹ vb. şeklinde geçirdiği sıkıntılı süreç bu işin çok zor bir durum olduğunu göstermektedir. Bu zorlu süreçte ve zorlu iletişim biçimi ile Allah Teâlâ peygamberlerine insanlara duyurulması gereken bilgileri vahy etmektedir. İşte vahiyle gelen bu bilgiler insanlığa yol gösteren gerçek bilgilerdir.

İslâm âlimleri kahir ekseriyetle vahyi, "metlûv ve gayr-ı metlûv" olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Metlûv vahiy, okunan vahiy anlamında olup bununla Kur'ân vahyi kastedilmektedir. Buna "vahyi celî, yani açık vahiy" de denir. Gayr-ı metlûv olan, yani okunmayan vahiy ise Sünnet vahyidir. Buna "vahyi hafî, yani gizli vahiy"⁴⁰ de denmektedir. Sünnet, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takririnden (yani onay ve tasvibinden) oluşmaktadır. Kur'ân'ın Hz. Peygambere vahyedildiği ve vahiy mahsulü olduğu konusunda bütün İslâm âlimleri görüş birliği halindedirler. Zaten vahiy denince akla ilk gelen Kur'ân vahyidir. Sünnet vahyine gelince bu konuda ihtilaf vardır. İslâm âlimlerinin kahir ekseriyetine göre -Kur'ân vahyi gibi olmasa da - Sünnet'in de bir kısmı vahiy mahsulüdür.⁴¹ Çok az bir grup âlime göre ise Kur'ân dışında vahiy yoktur. Sünnet denilen şey vahiy mahsulü olmayıp Hz. Peygamber'in çevresinden elde ettiği bilgi birikimini, tecrübelerini ve aklını kullanarak yaptığı içtihatlarından oluşmaktadır.⁴²

Bununla birlikte burada zikri geçen "vahyi hafînin/gizli vahyin", melek aracılığıyla gelen "açık vahiy/vahyi celî" gibi olmadığı da ortadadır. Dolayısıyla Hz. Peygambere olağan hayatın akışı içerisinde -kontrollü de olsa- aklını kullanacağı ve içtihat edebileceği geniş bir alan bırakılmıştır ki, onun hayatında bu durumun bolca örneklerini görmekteyiz.⁴³

2.3. Akıl-Vahiy İlişkisi

İslâm düşüncesinde tarihi süreç içerisinde akıl-vahiy ilişkisi bağlamında selef dönemine baktığımızda onların benimsedikleri prensipleri gereği vahyi öncelediklerini, bu nedenle aklî yorumlara (te'vile) pek sıcak bakmadıklarını görürüz.⁴⁴ Bununla birlikte bu durum onların akla önem vermedikleri anlamına gelmez. Çünkü o dönemde selef ulemasının fıkıhta re'ye başvurduklarını, içtihat yaptıklarını, aklî çıkarımlara dayanarak kıyas yaptıklarını müşahade

³⁸ Erdoğan, Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet, 14-15.

³⁹ Habil Şentürk, "Peygamberlerin Diğer İnsanlardan Farkı: Vahiy", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1986), 182-186; Erdoğan, Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet, 56.

⁴⁰ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 234.

⁴¹ Yavuz, "Vahiy", 42/442; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 232-233.

⁴² Bu konuda geniş bilgi için bk. Mehmed Said Hatipoğlu, *Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 29-164; Yavuz, "Vahiy", 42/442.

⁴³ Abdulcelil İsa, *Hz. Peygamberin İctihatları*, çev. M. Hilmi Mert Türkmen-Abdulvehhab Öztürk (Ankara: 1976), 63-157.

⁴⁴ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İlcâmü'l-Avam an İlmi'l-Kelâm* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Çazâlî, 1985), 53-54 vd.; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 412-413.

etmekteyiz. Ancak ilerleyen yıllarda o dönemde zaman zaman fikhî konuların dışına çıkılmaya başlanarak akâid konularında da fikir yürütülmeye başlandığı görülmektedir.⁴⁵

Daha sonraki dönemlerde Mutezile'nin ortaya çıkması ve kelâm ilmini kurmasıyla akıl-vahiy ilişkisinde yeni bir evreye geçildiği görülür. Bu dönemde Mu'tezile âlimleri akla büyük önem vermişler ve nass karşısında onu çoğunlukla hâkim konumda tutmuşlardır. Akıl ve nass arasında bir tearuz gördüklerinde akli esas alıp nassı tevil etmişlerdir.⁴⁶ Bununla birlikte onlar nassa da değer vermişler ve ihmal etmemişlerdir.⁴⁷

Mu'tezileden sonra ortaya çıkan Ehl-i Sünnet kelâmcıları (halef uleması), bazı istisnalar bir tarafa bırakılacak olursa, genel görünüş itibarıyla akıl-nakil ilişkisi hususunda denge kurmaya çalışmışlardır. Yani hem akla hem de vahye eşit derecede değer vermeyi hedefledikleri görülmektedir.⁴⁸ Çünkü vahiy, Allah'tan gelen boyutuyla akla yön veren bir özelliğe sahipken, akıl da vahiy anlamaya ve onun vahiy olduğunu kavramaya, onunla gelen emir ve yasakları idrak etmeye yarayan en önemli bir unsur olarak müşahade edilmektedir. Bu dönemde Ehl-i Sünnet kelâmcılarının akıl-vahiy ilişkisine yaklaşımına özellikle Gazzâlî'nin bakış açısının damgasını vurduğunu görmekteyiz. Gazzâlî'ye göre akıl göz ise vahiy ışık gibidir. Gözsüz ışık bir işe yaramadığı gibi ışısız göz de kör gibi olup bir işe yaramaz. O halde bunların her ikisi de gereklidir.⁴⁹ Gazzâlî'nin bu güzel teşbihli anlatımına göre akıl ve vahiy birbirini tamamlayan, birbirine muhtaç olan iki önemli değer ve rehberdir. Bu nedenle bunlardan birisi diğerinden daha üstün değildir. Ancak insanların akılları birbirlerinden farklı oldukları için her halükârda doğru olan şaşmaz bir rehber muhtaçtırlar. İşte bu rehber ise vahiydir. Hem insanda bulunan hevâ ve heves aklın doğru yolu bulmasına çoğunlukla engel teşkil edeceği için akıl yine vahyin yol göstericiliğine ve rehberliğine muhtaçtır. Üstelik ibadet ve şer'î konularda gerçek kaynak ancak vahiy olabilir. Dolayısıyla bu durumda aklın, vahyin kontrolünde düşünmesi ve hareket etmesi elzemdir.⁵⁰ Bu nedenle Ehl-i Sünnet kelâmcıları akli tek başına hakikatleri kavramakta aciz görürler, akıl-nakil çatışması durumunda nakli esas alırlar. Akli, naklin açıklaması konusunda gerekli görürler. Zaman zaman bu görünen maddi âlemde bile yanılan aklın, gayb âlemi ile ilgili konularda yanılması kaçınılmaz olup onun bu hususta mutlaka vahye tabi olması gerektiğini vurgularlar.⁵¹

Diğer taraftan İslâm filozofları akli, gerçeği kavramada birinci derecede ölçü kabul ederek manası çok açık olan nassları dahi tevil edip başka manalar vermişlerdir. Hatta bu tutumları gereği nasslarda çok açık belirtilen cismanî haşri dahi inkâr ettikleri görülmektedir.⁵² Buna karşılık

⁴⁵ Hülya Alper, *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 21, 31-32; Recep Ardoğan, *Akideden Kelâm'a Kelâm Tarihi* (İstanbul: Klm Yayınları, 2017), 259-260.

⁴⁶ Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, 28; Ardoğan, *Akideden Kelâm'a Kelâm Tarihi*, 125-130.

⁴⁷ Osman Aydın, "Mutezile Geleneğinin Kur'an-ı Kerim Tasavvuru", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1/1 (Bahar 2006), 39-57; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: Kitabiyât, 2004), 161-266.

⁴⁸ Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, 38-39; Ardoğan, *Akideden Kelâm'a Kelâm Tarihi*, 128.

⁴⁹ Gazzâlî, *Mearicü'l-Kuds fi Medarici Marifeti'n-Nefsi* (Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Hadîdeti, 1975), 57.

⁵⁰ Alper, *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, 162-163; Ardoğan, *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*, 38-39.

⁵¹ Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, 28; Alper, *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, 42-47.

⁵² Gazzâlî, *Tehafütü'l-Felasife* (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1986), 235-236 vd.; Gazzâlî, *el-Munkizumine'd-Dalâl*, çev. Hilmi Güngör (Ankara: Maarif Basımevi, 1960), 35-36; İbn Rüşd, *Felsefe- Din İlişkileri*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 142-143 vd.

Sûfîler, akli şehadet âlemi denilen dünya hayatı için gerekli görüp onu bu alanda yetkili görürlerken gayb âleminde ona hiç bir yetki vermemektedirler. Onlar, gayb âleminde nassın yanında keşf yoluyla elde edilen bilgilere de güvenmektedirler.⁵³

Aslında insana akli verenin de vahyi gönderenin de Allah Teâlâ olduğu açıktır. Dolayısıyla her ikisi de Allah'ın bize sunduğu iki değerli nimettir. Râğıb el Isfahanî haklı olarak bu durumu şöyle açıklamaktadır: Ona göre "Allah Teâlâ insanlara biri içerden, diğeri dışarıdan olmak üzere iki elçi göndermiştir. İçerden gönderdiği elçi akıl, dışarıdan gönderdiği elçi ise peygamber (vahiy) olup bu ikisi birbirini tamamlamaktadır".⁵⁴ Dolayısıyla bu ikisinin birbiriyle çelişmesi ve birbirinden ayrılması kabul edilemez.

Sözün özü şudur ki, bir iki istisna grup dışında, İslâm âlimleri kahir ekseriyetle akla gereği kadar yer vermişler, gereğinden fazlasına sınır getirmişlerdir. Onlar, aklın daha ziyade dünyevi alanda söz sahibi olabileceğini kabul etmişler, gaybî konular da ise vahye tabi olmasını gerekli görmüşlerdir.⁵⁵

3. Fetânet

3.1. Sözlük ve Terim Anlamı Olarak Fetânet

Fetânet kelimesi sözlükte "zekâ ve akıl sahibi olmak, anlayış için zihinsel yetenek sahibi olmak, anlayışlı olmak, bilmek, maharet sahibi olmak, anlamak ve kavramak, ustalık sahibi olmak" vb.⁵⁶ anlamlara gelmektedir.

Terim anlamı olarak fetânetin, "peygamberlerin müteyakkız kuvvet-i r'ey zekâyâ malik olmaları",⁵⁷ "üstün zekâ gücüne sahip olmaları",⁵⁸ "zeki ve hikmet sahibi olmaları",⁵⁹ "aklî ve fikrî yeteneklerinin yeterli ve üst düzeyde olması",⁶⁰ "fikir ve hayata istikamet ve dinamizm kazandıran peygamber akli" vb.⁶¹ şeklinde çeşitli tanımları yapılmıştır.

Buna göre yukarıdaki tanımlarda geçen özelliklere sahip olan peygamberler akıllı, zeki, uyanık, ön görülü, ileri görüşlü ve keskin zekâyâ malik fâtin insanlardır. Çünkü peygamberlik gibi zor bir vazife ile görevlendirilen kimselerin fetânet sıfatıyla donatılmaları zorunludur. Fetânetin zıddı olan "gabâvet" (anlayışsız, geri zekâlı, ahmak, aptal, budala, mecnun vb. vasıflar),⁶² onlar için

⁵³ Uludağ, "Akıl", 2/246-247; Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık*, 29.

⁵⁴ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Rağıb el-İsfahânî, *Kitabü'z-Zerîati İla Mekarimü's-Şerîati* (Kahire: Darusselami li't-Tıbai ve'n-Neşri ve't-Tevzii ve't-Tercümeti, 2007/1428), 157.

⁵⁵ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 75.

⁵⁶ Levis Maluf, *el-Müncid fi'l-Lüğati* (Beirut: Daru'l-Maşrık, 1973), 1/588; Mecdüddin Muhammed b. Yakup Firuzabâdî, *Kamûsu'l-Muhît* (Beirut: Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1991), 4/362; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 695.

⁵⁷ Ömer Nasuhî, *Muvazzah İlm-i Kelâm* (İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1342), 201.

⁵⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Fetânet" ve "Peygamber" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 34/259.

⁵⁹ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988), 284.

⁶⁰ Furat Akdemir, *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekliliği Meselesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 138.

⁶¹ İshak Halis, *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber'in Fetâneti* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), Özet kısmı.

⁶² Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 273; Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 447.

muhaldir. Çünkü gabî olan birisi vahye muhatap olamaz, insanlar onu ciddiye almazlar, muhatap alıp dinlemezler. Bu nedenle onların anlayış ve kavrayışları mükemmel olmak zorundadır. Ayrıca onlar feraset ve sezgi sahibi olup uzak görüşlüdürler. İnsan hayatına ve düşüncesine istikamet ve dinamizm kazandırırılar.⁶³ Çünkü peygamberlik, içinde çetin mücadeleleri barındıran zor bir görev olduğu için Allah Teâlâ peygamber olarak seçtiği kimseleri gerek fizikî yönden gerekse akıl ve zekâ yönünden son derece üstün ve kusursuz yaratmıştır. Aksi takdirde bu görevi yapamazlar. Dolayısıyla onların tebliğ görevini mükemmel bir şekilde yapabilmeleri için başta fetânet sıfatı olmak üzere maddi ve manevi bütün üstün sıfatlarla donatılmaları zorunludur.⁶⁴

“Fetânet, öncelikle peygamberlerin beşerî yönünü, insanî özelliklerini, bilgi niteliklerini, aklî ve zihinsel boyutunu ifade etmesi açısından çok önemlidir”.⁶⁵ Kuşkusuz akıl ve fetânet olmaksızın peygamberlik olamaz; ancak akıl ve fetânet peygamber olabilmek için tek başına yeterli değildir. Çünkü peygamberlik makamı kesbi değil vehbidir; dolayısıyla vahyin desteği zorunludur.⁶⁶ Bilindiği gibi peygamberleri diğer insanlardan ayıran en önemli özelliği Allah Teâlâ’dan vahiy almalarıdır. Yani onlar vahiy almış beşerdirler. Bu nedenle vahye muhatap olmak için üst düzey bir akıl ve zekâ, dolayısıyla fetânet sıfatı gerekli olduğu gibi bunları açıklayarak uygulamak da yine fetânet vasfını gerektirir. Ayrıca onların, vahyin gelmediği durumlarda toplumda görülen problemlerin çözümünde akli kullanmaları, gerektiğinde ortak akla başvurmaları (meşveret ya da şûra) yine onların fetânet sıfatlarının bir gereğidir. Nitekim bu durumu başta Hz. Muhammed (s.a.v) olmak üzere⁶⁷ bütün peygamberlerin hayatlarında müşahede etmekteyiz.⁶⁸

3.2. Akıl-Fetânet İlişkisi

Akıl ve fetânetin anlamları düşünüldüğünde ikisi arasında doğrudan ve ayrılmaz bir ilişkinin olduğu görülür. Aklın daha geniş ve genel bir anlamı olmasına rağmen fetânetin anlamı daha dar ve özeldir. Buna göre her fetânet sahibi akıllı olmasına rağmen bütün akıl sahipleri fetânet sıfatına sahip olmayabilirler. Bilindiği üzere insanlar adedince aklın dereceleri vardır; bu nedenle herkeste derecesine göre akıl bulunsa da fetânet sıfatı bulunmayabilir. Çünkü akıl, anlama, kavrama, düşünme ve muhakeme gücü anlamına gelirken, fetânette ise bunların yanı sıra olayları çok yönlü olarak görüp derinlemesine analiz yapacak bir güç manası vardır. Dolayısıyla fâtin olan kişi aklî muhakeme ve düşünmenin yanında çok yönlü ve derinlemesine anlama, kavrama, öngörülülü olma, ileri görüşlü, feraset ve sezgi gücüne de maliktir. Hâlbuki her akıl sahibi bu güce sahip değildir. Kuşkusuz aklın dereceleri olduğu gibi fetânetin de dereceleri vardır. Ancak peygamberler, akılda olduğu gibi fetânet bakımından da en mükemmel düzeydedirler.

⁶³ Halis, *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber’in Fetâneti*, Özet kısmı.

⁶⁴ Kemalüddin Ahmed el-Beyâdî el-Hanefî, *İşarâtü'l-Merâm min İbarâti'l-İmam*, thk. Yusuf Abdurrezzak (Mısır: Şeriketi Mektebeti ve Matbaati Mustafa Sanî el-Halebî ve Evladühu bi Mısır, 1368/1949), 329; Muhittin Bahçeci, *Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler-Nübüvvet ve Risalet* (İstanbul: Türdav Basım Yayım Ltd. Şti., 1977), 153-154 vd.; Abdusselam b. İbrahim el-Lekkanî, *Şerhu Cevhereti't-Tevhid* (Mısır: Matbaatü's-Saadet, 1955), 180.

⁶⁵ Akdemir, *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber’in Örnekliliği Meselesi*, 79.

⁶⁶ Toprak, *Hz. Muhammed’in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikleri*, 232-233.

⁶⁷ Geniş bilgi için bk. İsa, *Hz. Peygamber’in İçtihatları*, 63-157.

⁶⁸ Geniş bilgi için bk. Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 1/29-354, 2/7-351; Mehmet Dikmen, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2021), 97-627.

Peygamberler, "keskin görüşlü, üstün zekâ ve hikmet sahibi, aklî ve fikrî kabiliyetlere malik, mahir ve usta, üst düzeyde bilen, anlayan, kavrayan yetenek sahibi, ileri düzeyde akıllı, zeki ve hikmetle hareket eden, fikir ve hayata istikamet veren ve dinamizm kazandıran uyanık kimselerdir"⁶⁹ ki bütün bu manalar "fetânet" kavramıyla ifade edilmektedir. Onlar, fetânet sıfatları gereği söz ve davranışlarında hikmet sahibidirler, abes şeylerle iştigal ettikleri görülmemiştir. Söz ve davranışlarında daima makul ve ölçülü olup aşırılıktan uzak durmuşlardır. Onlar, yaşayışları boyunca sağduyu ve akl-ı selim sahibi, ağır başlı ve vakur kimseler olarak tanınmışlardır. Bu nedenle buldukları toplumlarda son derece ağırlıkları olan saygın kimselerdir. Bu özellikleri nedeniyle düşmanlarının dahi onlara saygı duydukları müşahede edilmektedir.⁷⁰

3.3. Peygamberlerin Fetânet Sıfatıyla İlgili Örnekler

Peygamberlerin fetânet sıfatını iki noktada ele alabiliriz. **Birincisi**, vahiy geldiği zamanlarda vahye muhatap olmaları, onu anlayıp açıklamaları ve ona göre yaşayarak örnek bir hayat çizgisi oluşturabilmeleridir. Çünkü vahye muhatap olabilmek son derece üstün bir akıl ve zekâyâ sahip olmakla mümkün olabilir. Aksi takdirde vahye muhatap olamazlardı. **İkincisi**, vahyin gelmediği durumlarda akıl ve mantıklarını kullanarak içtihat etmeleri, bu vesile ile toplumdaki mevcut problemlere çözüm bulmalarındır. Peygamberler tarihine baktığımızda bütün peygamberlerin hayatlarında bu iki noktanın bariz bir şekilde örneklerini görmemiz mümkündür. Şimdi konuyla ilgili olarak başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer peygamberlerin hayatlarından bazı örnekler görelim.

3.3.1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Fetânet Sıfatıyla İlgili Örnekler

Hz. Peygamber'in (s.a.v) fetânet sıfatını onun hayatına bakarak çok farklı noktalardan ele alabiliriz. Bu durum onun fetânetinin daha geniş boyutuyla ve çok yönlü olarak anlaşılması açısından oldukça önemli bir durum arz etmektedir. Şimdi bu konuya farklı yönlerden temas edelim.

1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) imanlı ve ahlaklı bir toplum oluşturmada gösterdiği aklî performans: "Hz. Peygamber, mücadelesi esnasında akıl, mantık ve muhakemesiyle düşünce ve davranışlarında son derece makul ve ölçülü hareket ederek imanlı ve ahlâklı bir toplum oluşturabilmiştir".⁷¹ Onun hayatına ve mücadelesine baktığımızda yukarıda zikredilen gayelere uygun bir toplum oluşturmayı hedeflediği görülür. O, yetiştiği şirk toplumunda tevhid mücadelesi vermiş, şirki ortadan kaldırmak için çok büyük bir çaba harcamıştır. Çünkü ahlaksızlığın kaynağında büyük oranda şirk ve küfür yatmaktadır. Bu mücadeleyi yaparken fetânet sıfatı gereği çok akılcı davranmış, sünnetullah denilen kâinattaki cereyan eden kanunlara riayet etmiştir. Çünkü böyle bir mücadelede bu kanunlara uymayanlar başarısız olmaya mahkûmdurlar. Mesela insan fitratı ve psikolojisi yeni olan bir şeyi birden kabul etmekte zorlanacağı için Hz. Peygamber, burada vahyin ışığında Allah'ın âlemde ve Kur'ân'da koyduğu tadrîcîlik kanunlarına uymuş⁷² ve

⁶⁹ Nusahî, *Muvazzahîlm-i Kelâm*, 201; Yavuz, "Fetânet" ve "Peygamber", 34/259; Gölcük-Toprak, *Kelâm*, 284; Akdemir, *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekliliği*, 38; Halis, *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber'in Fetâneti*, Özet kısmı.

⁷⁰ Bahçeci, *Ayet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler*, 156-158; el-Lekkanî, *Şerhu Cevhereti't-Tevhid*, 180.

⁷¹ Halis, *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber'in Fetâneti*, Özet kısmı.

⁷² en-Nahl 16/67; el-Bakara 2/219; en-Nisâ 4/43; el-Mâide 5/90-91.

yavaş yavaş getirdiği prensipleri toplumda uygulamaya koyabilmiştir. Onun bu başarısında fetânet sıfatı gereği akla, mantığa, toplum sosyolojisine ve psikolojisine uymasının payı olduğu görülmektedir. Böyle yapmakla kısa zamanda son derece cahil ve bedevi bir toplumdaki sahabe denilen ve Kur'ân'ın övgüsüne mazhar olmuş⁷³ muvahhid bir toplum çıkarabilmiştir ki bu durum onun manevi mucizelerinden sayılmıştır.⁷⁴

2. Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker (tebliğ) görevindeki akılcı metodu: Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu önemli bir prensip iyiliği yaymak ve kötülöklere engel olmaktır. Hz. Peygamberin bütün hayat mücadelesinin özü de budur. Ancak bunu yaparken etkili bir mücadele için bu konuda da Kur'ân'ın “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et”⁷⁵ emrine uyduğunu, bu hususta akıl ve mantık ilkelerini işlettiğini görmekteyiz. İnsanlara hitap ederken onların seviyelerini gözetmesi,⁷⁶ güler yüzlü ve tatlı dilli olması,⁷⁷ tebliğ vazifesini yapmada muvaffak olmasının temel sırrını oluşturmaktadır.

3. Eğitici ve dönüştürücü yöndeki akılcı vasfı: Hz. Peygamber, içinde yaşadığı bedevi ve cahil kavmin içerisinde Kur'ân ayetlerini okuyup yayarken aynı zamanda bir kültür seferberliği başlatmıştır.⁷⁸ Daha sonraları onun getirdiği öğretiler ışığında yeni müesseseler kurulmuş,⁷⁹ bu durum ileride birçok ilim dalının doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle cahil ve bedevi bir kavmi kısa zamanda ıslah edip dönüştürerek ilim ve irfan sahibi kitlelerin meydana gelmesine ve buradan parlak bir medeniyetin doğmasına⁸⁰ sebep olması yine onun fetânetinin bir tezahürü olarak görülmelidir.

4. “Önder ve lider olmada akılcı özelliği”:⁸¹ Hz. Muhammed (s.a.v), peygamber olması ve vahiy alması hasebiyle bulunduğu toplumun manevi lideri ve önderi iken aynı zamanda devlet başkanı, yerine göre komutan olarak da maddi önder ve lider konumundaydı. O, ümmî olmasına ve önceden herhangi bir liderlik, komutanlık ve önderlik tecrübesi bulunmamasına rağmen bu hususlarda da başarılı olmuştur. Maddi ve manevi liderlik yapmak ve o toplumu yönetmek akıl, mantık, muhakeme ve hikmet ölçüleriyle mümkün olur. Aksi takdirde önder ve lider olunamaz. Başka liderler zoraki ve baskı yoluyla kendine itaati sağlarken, onun iman ve sevgiye dayalı bir itaat sistemi kurduğunu görmekteyiz. Çünkü o, kalpleri fethederek gönüllerde taht kurmuştur. Bu nedenle Hz. Peygamber, manevi liderlik yönünden tüm kalplerde sevilirken ve herkes ona sevgi ve saygı ile bağlı kalırken, aynı zamanda ona karşı –korku ve baskıya dayalı değil, iman ve sevgiye

⁷³ et-Tevbe 9/100; el-Fetih 48/18, 29.

⁷⁴ Gölcük-Toprak, Kelâm, 376-378; Halil İbrahim Bulut, “Mu'cize” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/349.

⁷⁵ en-Nahl 16/125.

⁷⁶ Abdullah Özbek, *Bir Eğitici Olarak Hz. Muhammed (s.a.v)* (Konya: Selam Yayınevi, 1988), 151-156.

⁷⁷ M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), 232-233; Mehmet Fatih Öztürk, *Mücadele Suresinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 43-49.

⁷⁸ Halis, *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber'in Fetâneti*, Özet kısmı.

⁷⁹ İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 43-276.

⁸⁰ Sarıçam-Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 43-276.

⁸¹ Halis, *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber'in Fetâneti*, Özet kısmı.

dayalı olarak -maddi yönden de mükemmel bir itaat söz konusuydu.⁸² İşte bütün bunları dengeli ve ölçülü bir şekilde yürütebilmek yine üstün bir fetâneti gerektirir.

5. "Problemleri çözmede akıllı kullanmadaki üstün başarısı".⁸³ Malumdur ki, toplum hayatında çok sayıda problemler bulunur. Çünkü dünya hayatı imtihan yeri olduğu için insanlar çeşitli dertler ve sıkıntılarla karşılaşır. Bu yüzden de her insan kendisine göre özel problemler ve sıkıntılar yaşamaktadır. Bazen insan bu sıkıntı ve problemlerin üstesinden tek başına gelirken bazen de üstesinden gelemeyebilir ve başkasına ihtiyaç duyar. Bu durum Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı Mekke ve Medine toplumlarında da yaşanmaktaydı. Üstelik bu şehirlerde ve bu şehirlerin bulunduğu Hicaz bölgesinde farklı din ve kültürlere mensup çok sayıda kabileler bulunmaktaydı. Bu farklılıklardan kaynaklanan ihtilaflar ve hatta zaman zaman çatışmalar meydana gelmekteydi. Hz. Peygamberin buralarda meydana gelen problemleri çözmede önemli rol oynadığını ve bunlara akılcı çözümler bulduğunu İslâm tarihinden öğrenmekteyiz. Mesela nübüvvet öncesinde Mekke'de Kâbe'nin tamir edilmesi nedeniyle yerinden indirilen Hacerü'l-esved taşının tekrar yerine konulması hususunda kabileler arası münakaşayı kavgaya dönüştürmeden akılcı bir yöntemle çözmesi⁸⁴, söz ve davranışlarında ölçülü, hikmetli ve makul olması, dürüstlüğü ve güvenilirliği sayesinde herkesin problemlerini çözmede müracaat edilen kişi konumuna gelmiş olması yine onun fetâneti sayesindeki üstün başarısının bir göstergesidir.

6. Barış ve savaş zamanlarındaki faaliyetlerinde gösterdiği akılcı tutumu: Hz. Peygamber'in (s.a.v), daha önceleri askeri bir eğitim almadığı halde birçok savaşa komutanlık ettiği bilinmektedir. Üstelik bu savaşların çoğunda galip gelmiştir. O zaman bu durum hangi sebeplerle ve nasıl izah edilebilir?

Bilindiği üzere Hz. Peygamber vahiy geldiği zaman tereddüt etmeden ona uyar ve vahyin gereğini yerine getirirdi; bu açıdan bakıldığında ilahi desteğe sahipti. Bir peygamber olarak Hz. Muhammed, zaman zaman harikulade olaylara (mucizelere) da mazhar olurdu. Şüphesiz onun başarılarında ve zafer kazanmasında bu durum hatırdan çıkarılmamalıdır. Ancak hayatın olağan akışı içinde çoğu zaman vahiy gelmez ve mucizevî olaylar da vuku bulmazdı. Bu durumda bir beşer olarak yapması gereken şey aklını kullanmak ve ortak akla (meşveret ve şûrâyâ) başvurmaktır ki o da bunu yapardı⁸⁵; başarılarının sırrını buralarda aramak gerekir.

Hız. Peygamber'in (s.a.v) hayatına baktığımızda savaşta ve barışta, iç ve dış politikada takip ettiği siyasette son derece akılcı bir tutum izlediği görülmektedir. O, sebepler dünyasında yaşadığını bilip ona göre davranmakta, başarının maddi ve manevi tüm sebeplerine başvurarak onları eksiksiz yerine getirdiği görülmektedir. Bunun örnekleri onun hayatında çok olduğu için birkaç örnekle yetinelim. Mesela Bedir savaşında orduyu konakladıkları yere ashaptan (Ensardan) Hubab b. Münzir itiraz ederek karşı çıkar; eğer bu konuşulma vahye dayalı değilse değiştirilmesini ister.

⁸² İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyyeti* (Beirut: Darü'l-Kitabi'l-İzzî, 1990), 3/262; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1/278-279; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulefa* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1972), 1/170.

⁸³ Halis, *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber'in Fetâneti*, Özet kısmı.

⁸⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/75; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 1/61.

⁸⁵ İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyyeti*, 3/165-166; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/245, 267; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 1/151.

Hız. Peygamber de bunun vahye dayalı bir fiil olmadığını, daha iyi bir teklif gelirse onu değerlendireceğini söyler ve adı geçen sahabenin görüşüne uyarak orduyu onun dediği yerde konuşlandırır.⁸⁶ Yine zafer kazanmak için o günkü şartlarda askerliğin tüm kurallarını yerine getirdiği, savaşta ordusuyla birlikte zırh giydiği, sipere yattığı, hendek savaşında görüldüğü üzere Selmân-ı Fârisî'nin görüşlerine uyarak Medine'nin etrafına hendek kazdırdığı ve şehri savunmak için ne gerekiyorsa her türlü maddi ve manevi, siyasi, askeri ve ekonomik tedbirleri aldığı görülmektedir.⁸⁷ Bütün bu olayların üstesinden gelmesinde fetânet sıfatının tezahürü çok rahat bir şekilde görülmektedir. Yine Hudeybiye barışının ileride getireceği faydaları fetâneti sayesinde önceden görmüş ve ilk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünen antlaşma şartlarını yapılan tüm itirazlara rağmen kabul etmeye karar vermiştir.⁸⁸ Bu antlaşma sayesinde İslâm hızlı bir şekilde Arabistan'a yayılmış, iki yıl içerisinde Mekke'nin fethi gerçekleşmiştir. Yine Mekke'nin fethini kan dökmeden gerçekleştirmek için aldığı önlemler ve fetih sonrası uyguladığı af siyaseti⁸⁹ sayesinde onları kazanması da onun fetânetinin tezahürünün en güzel örneklerindedir.

7. Hız. Peygamber'in (s.a.v) sosyal hayatta, aile hayatında, ticari hayatta, hukukun uygulanmasında ve adaletin tesisinde halkın her türlü ihtiyaçlarını karşılaması, yeni gelen hükümleri tedricî olarak hayata uygulaması,⁹⁰ insanlarla çok yönlü ilişkilerde bulunması, bu vesile ile gerek Mekke gerekse Medine dönemlerinde insanların problemlerinin çözüm mercii olması ve bunda da muvaffak olup herkesin sıkıntılarını çare bulması,⁹¹ yine onun fetânet sıfatının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

3.3.2. Diğer Peygamberlerin Fetânet Sıfatlarıyla İlgili Örnekler

Peygamberler vahiy gelmediği durumlarda hemen hepsi fetânet sıfatları gereği akla müracaat ederek kendi içtihatlarıyla hareket etmişlerdir. Burada bütün peygamberleri zikretmek mümkün olmadığı için bir kısmını örnek vermekle yetineceğiz. Çünkü bunların hepsi aynı kanuna tabidir⁹². Birisi için geçerli olan bir vasıf tümü için de geçerlidir.

İnsanlığın ikinci babası sayılan Hız. Nuh (a.s), uzun yıllar kavmini tevhid inancına çağırarak şirkle mücadele etmiştir. Bununla birlikte kavminin azgınlıkta dirmesi ve kendisine zulmü artırmaları üzerine onların helakini istemiştir.⁹³ Bunun üzerine Allah Teâlâ ona bir gemi yapmasını emretmiştir.⁹⁴ O günkü şartlarda bir gemi yapmak şüphesiz kolay bir iş değildir. Geminin yapımı

⁸⁶ İsa, Hız. *Peygamber'in İctihatları*, 131.

⁸⁷ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyyeti*, 3/165-166; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/245, 267; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 1/151.

⁸⁸ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyyeti*, 3/263-264; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/278-280; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 1/171-174.

⁸⁹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyyeti*, 4/45-46; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/288-290; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 1/195-199.

⁹⁰ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed (s.a.v)*, 105-108, 222-233.

⁹¹ İzzet Er, "Muhacirlerin Medine'ye İntibakının Psiko-Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözümleri", *Diyanet Dergisi* 25/2 (Nisan-Mayıs-Haziran, 1989), 63-79; Ahmet Önkâl, "Asr-ı Saâdet'te Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet Dergisi*, 19/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül, 1983), 51.

⁹² en-Nisâ 4/64; el-En'âm 6/42; İbrâhîm 14/4; el-Enbiyâ 21/25.

⁹³ Nûh 71/26-27.

⁹⁴ Hûd 11, 37; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihü'l-Ümeme ve'l-Mülûk -Tarihü't-Taberî-* (b.y.: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyeye, ts.), 1/63-64 vd.; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/92-100; Dikmen, *Peygamberler Tarihi*, 148-151.

her ne kadar vahyin kontrolünde ve desteğinde olsa bile onu anlamak ve vücuda getirecek sanat ve maharete sahip olmak, sonra inananlarla birlikte gemiye binerek tufan felaketinden kurtulmak Allah'ın yardım ve desteğinin yanında büyük bir fetânetin eseri olduğu kabul edilmelidir.

Peygamberlerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'e (a.s) gelince onda fetânet sıfatı çok bariz bir şekilde görülmektedir. Şöyle ki, daha çocukluk yıllarında doğduğu mağaradan dışarı çıkıp gökyüzüne baktığında bu kadar muhteşem bir âlemin tesadüfen olamayacağını fetânetiyle görmüş ve yaratıcısını düşünerek aramaya koyulmuştur. Önce gördüğü büyük bir parlak yıldızın kendisinin rabbi olacağını düşünmüş, sonra o batınca, batan şey rab olamaz "ben batanı sevmem"⁹⁵ diye akıl yürütmüştür. Aynı durumu ay ve güneş doğduklarında da düşünmüş, onlarında batması sonucu ilah ve rab olmayacakları kanaatine vararak gerçek yaratıcı ve Rab olan Allah'ı bulmuştur.⁹⁶ Yine Hz. İbrahim (a.s) babası Azer ile tartışmalarında "putların cansız, hiç kimseye zararı ve faydası dokunmayan nesnelere olduklarını ve yaratmada hiçbir fonksiyonlarının bulunmadığını"⁹⁷ nazara vererek onun düşünmesini istemesi; puthanedeki putları balta ile kırıp baltayı büyük putun boynuna asması ve bu vesile ile puta tapan ahalinin akıllarını çalıştırarak düşünmelerini sağlaması,⁹⁸ onun fetânetine en güzel bir örnektir. Nemrutla olan tartışmasında "benim Rabbim canlıları öldürür ve diriltir" diyerek Nemrut'a aciz kaldığı bir fiille cevap vermesi, tartışmanın devamında "benim Rabbim güneşi doğudan getirmektedir, sen de onu batıdan getir"⁹⁹ diyerek ona meydan okuması ve bu şekilde aklî ve mantikî deliller kullanması, böylece fikren Nemrut ve avanesini mağlup ederek düşünmeye sevkmesi,¹⁰⁰ onun fetânetine en güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Diğer bir örnek de Hz. Yusuf'tur (a.s). O, Mısır'da köle olarak satılmasına rağmen üstün fetâneti sayesinde kısa zamanda kendisini öne çıkarmış, kölelikten Mısır maliye bakanlığı makamına çıkmıştır. Bu esnada uğradığı iftira ile hapse düşmesine rağmen, oradan çıkmak için kral kendisini affettiği halde, duygularına kapılıp acele etmemiş, temkinli davranıp soğukkanlılığını korumuş, aklını ve mantığını kullanarak bizzat Züleyha'nın kamuoyu önünde suçunu itiraf etmesini temin ettikten sonra hapisten çıkmayı kabul etmiştir. Böylece kamuoyu nezdinde kendi masumiyeti açığa çıkmış, ardından da maliye bakanlığına atanmayı kabul etmiştir. Eğer kralın onu affetmesi karşısında duygularına kapılıp acele ederek yeniden yargılanmadan ve hemen hapisaneden çıksaydı kamuoyu önünde aklanmamış olarak yaşayacak ve bir zamanlar efendisinin hanımına göz koymuş birisi olarak insanların nazarında suçlu olarak kalacaktı. Hâlbuki o, feraseti ve sağduyusu sayesinde böyle duygusal davranmadı, yeniden yargılanarak mahkemeden aklandı ve böylece zaten temiz olan kendisi, halkın nazarında da temiz bir kişi olduğunu tescillemiş oldu.¹⁰¹ Yine maliye bakanı iken aldığı tedbirler sayesinde ülkedeki kıtlık ve kuraklık nedeniyle oluşan ekonomik krizi kolayca aştığı gibi Filistin gibi çevre ülkelere de yardımda bulunmuştur. Yine yıllar sonra Mısır'a buğday almak için gelen kardeşleri onu tanımadıkları halde Hz. Yusuf'un onları

⁹⁵ el-En'âm 6/76.

⁹⁶ el-En'âm 6/77-79.

⁹⁷ Meryem 19/42.

⁹⁸ el-Enbiyâ 21/57-67.

⁹⁹ el-Bakara 2/258.

¹⁰⁰ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 1/73-74 vd.; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/154-156; Dikmen, *Peygamberler Tarihi*, 205-206.

¹⁰¹ Yûsuf 12/8-101; Dikmen, *Peygamberler Tarihi*, 350.

tanınması, önce öz kardeşi Bünyamin'i, daha sonra da tüm ailesini Mısır'a getirtip yanında alkoymak için kullandığı akılcı yöntem ve tedbirler¹⁰² onun fetânetine en güzel örnekleri oluşturmaktadır.

Hız Davut'un (a.s) demiri eritip zırh ve diğer savaş aletleri yapması, sanayide kullanması;¹⁰³ Hz. Süleyman'ın (a.s) sahip olduğu çok geniş bir devlet sınırları içerisinde mükemmel hâkimiyet kurarak adaletle yönetmesi, bakırı eritip işleyerek pek çok eşyanın yapımında kullanması¹⁰⁴ her iki peygamberde üstün bir fetânet sıfatının varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bunların dışında burada ismi zikredilemeyen diğer peygamberlerin her birisinin hayatlarına bakıldığında farklı şekillerde de olsa hepsinde üstün bir fetânet sıfatının tezahürlerini açıkça görmek mümkündür.¹⁰⁵

Sonuç

Fetânet, akli yerinde ve zamanında en iyi şekilde kullanma vasfına ve yetkinliğine sahip olmak demektir. Bu tek başına büyük bir değer ve ayrıcalık oluşturan bir sıfattır. Bu değer ve vasıf, peygamberlerin beşerî yönünü yansıtmakla birlikte vahye muhatap olmalarını sağlayan çok önemli bir özelliktir. Peygamberler bu özelliği ile bir taraftan vahye muhatap olup onu anlamaya ve uygulamaya çalışırken, diğer taraftan vahyin gelmediği durumlarda içtihat yaparak toplumdaki problemleri çözmektedirler. Bu durum onları başkalarına üstün kılan çok büyük bir güç oluşturmaktadır.

Fetânetin yanı sıra peygamberlerde diğer başka zorunlu vasıfların bulunması onların bizim için her yönüyle birer üstün örnek şahsiyetler olduğunu göstermektedir. Bu sıfatlar peygamberlerin temsil vasfını oluşturur. Bu nedenle söz konusu sıfatların, onları örnek alan müminlerde şöyle tezahür etmesi gerekir. Mesela, onların "sıdk, emânet, ismet, fetânet, tebliğ vb. sıfatları" bir müminin hayatına "iman, ibadet ve güzel ahlâk" olarak yansımalıdır. Diğer taraftan bu vasıflar bir müminde "güzel ahlâkı yayan ve kötülüklerden uzak durup bunlarla güzel bir şekilde akli ve mantıkî yöntemlerle mücadele eden kimse" şeklinde görülmelidir. Çünkü "sıdk ve emanet" imanlı, ibadetli ve güzel ahlâklı olmayı sembolize ederken, "ismet" sıfatı ahlâksızlık manasına gelecek tüm günahlardan ve kötülüklerden uzak durmayı temsil eder. "Tebliğ" sıfatı ise sıdk ve emanetin temsil ettiği iman, ibadet ve güzel ahlâkı yaymayı gerektirirken (ki buna marufu/iyilikleri emretmek denir), aynı zamanda ismet sıfatının temsil ettiği tüm günah ve kötülüklerden uzak durmayı ve bunlarla mücadele etmeyi de gerekli kılar (ki buna da münkeri/kötülükleri nehy/yasaklama denir). "Fetânet" sıfatı ise bütün bunlar yapılırken duygusal değil, akıllı ve mantıklı davranmayı, sağduyulu ve akl-ı selim sahibi olmayı; mütevazı, sabırlı, ağır başlı ve vakur davranmayı; gıybet, gurur, kibir, kin ve düşmanlık gibi kötü duygulardan uzak durmayı, karşı tarafı anlamayı ve hoş görülü davranmayı, herkese değer

¹⁰² Yûsuf 12/63-101; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 1/114-115 vd.; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1/286-293.

¹⁰³ es-Sebe' 34/10-11; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 1/163-164 vd.; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/187-188; Dikmen, *Peygamberler Tarihi*, 456-457.

¹⁰⁴ es-Sebe' 34/12-13; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 1/163-164 vd.; Dikmen, *Peygamberler Tarihi*, 485-487; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2/206-218.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bk. Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 1/43-303; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, eserin tamamı; Dikmen, *Peygamberler Tarihi*, eserin tamamı.

vermeyi, aklın ve bilimin verilerinden yararlanmayı, kâinatta cereyan eden sünnetullah kanunlarına göre hareket etmeyi ve hatta yerine göre ortak akli (meşveret ve şûrâyı) kullanmayı zorunlu kılar. Esasen İslâm'ın yetiştirmeyi hedeflediği insan tipi de budur. İşte başta fetânet sıfatı olmak üzere peygamberlerin diğer sıfatlarından ve hayatlarından çıkarmamız gereken dersler bunlar olmalıdır. Aksi takdirde onları örnek almamış ve onların hayatlarından gerekli dersleri çıkarmamış oluruz.

Kaynakça

- Abdulkâfî, Muhammed Fuad. *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfazî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısıryye, 1364.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulefa*. 1. cilt. İstanbul. Bedir Yayınevi, 1972.
- Akdemir, Furat. *Fetânet Sıfatı Bağlamında Hz. Peygamber'in Örnekliliği Meselesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Akyüz, Turgut. "Akılın Tarifine Dair", *Akil Kitabı-Akılın Tarihi* 2. ed. Turgut Akyüz, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Alper, Hülya. *İmam Matürîdi'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. basım, 2017.
- Altıntaş, Ramazan. *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
- Ardoğan, Recep. *Akideden Kelâm'a Kelâm Tarihi*. İstanbul: Klm Yayınları, 4. basım, 2017.
- Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît- (Kâmûsi'l-Muhît Tercümesi)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Aydın, Osman. "Mutezile Geleneğinin Kur'ân-ı Kerîm Tasavvuru", *İslâmî İlimler Dergisi*. 1/1 (Bahar 2006), 39-57.
- Baba, Coşkun. "Mantığın Nirengi Noktası Akıl", *Akil Kitabı I-Düşünce ve İnanç Bağlamında Akıl*. ed. Turgut Akyüz. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Bahçeci, Muhittin. *Âyet ve Hadislerde Peygamberlik ve Peygamberler-Nübüvvet ve Risâlet*. İstanbul: Türdav Basım Yayım Ltd. Şti., 1977.
- Bayraktar, M. Faruk. *İslâm Eğitimiinde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994.
- Beyâdî, Kemalüddin Ahmed el-Hanefî. *İşarâtü'l-Meram min İbarâti'l-İmam*, thk. Yusuf Abdurrezzak. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa Sanî el-Halebî ve Evladühu bi Mısır, 1368/1949.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Bulut, Halil İbrahim. "Mu'cize" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/349. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas. *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Demirci, Muhsin. *Vahiy Gerçeği*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Devellioğlu, Ferid. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 11. Basım, 1993.
- Doğan, D. Mehmet. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları, 15. basım, 2001.
- Duran, Bünyamin. *Akil ve Ahlak*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2002.

- Dikmen, Mehmet. *Peygamberler Tarihi*. Nesil Yayınları, İstanbul, 2021.
- Er, İzzet. "Muhacirlerin Medine'ye İntibakının Psiko-Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözümleri", *Diyanet Dergisi*. 25/2 (Nisan-Mayıs-Haziran, 1989), 63-80.
- Erdoğan, Mehmet. *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Esen, Muammer. "Kur'ân'da Akıl - İman İlişkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 52/2 (2011). 85-96. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001079
- Firuzabâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup. *Kamûsu'l-Muhît*. 4 cilt. Beyrut: 1991.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İlcamü'l-Avam an İlmi'l-Kelâm*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-Ğazâlî, 1985.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *Mearicü'l-Kuds fî Medarici Marifeti'n-Nefsi*. Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Hadîdeti, 1975.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammedb. Muhammed. *Tehafütü'l-Felasife*. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1986.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Munkizu Mine'd-Dalâl*. çev. Hilmi Güngör. Ankara: Maarif Basımevi, 1960.
- Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Halis, İshak. *Peygamberlik İçin Gerekli Sıfatlar Açısından Hz. Peygamber'in Fetâneti*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. 4. Basım. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1989.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Kitabiyat, 2004.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. *Hz. Peygamber ve Kur'ân Dışı Vahiy*. Ankara: Otto Yayınları, 6. basım, 2017.
- Emiroğlu, İbrahim. "Kur'ân'da Akıl ve İnsan", İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11(1998).69-99.
- İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyyeti*. 4 cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İzzî, 1990.
- İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükrim. *Lisanu'l-Arab*. 18 cilt. Beyrut: Daru İhyâü't-Türasi'l-Arabî, ts.
- İbn Rüşd. *Felsefe- Din İlişkileri*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- İsa, Abdulcelil. *Hz. Peygamberin İçtihatları*. çev. M. Hilmi Mert Türkmen-Abdulvehhab Öztürk. Ankara: y.y., 1976.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Köksal, A. Cüneyd. "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Akıl Kavramı ve Dört Mertebeli Akıl Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 40 (2011/1). 5-44.

- Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. haz. Ali Özek vd. Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 1993.
- Lekkanî, Abdusselam b. İbrahim. *Şerhu Cevhereti't-Tevhid*. Mısır: Matbaatü's-Saadet, 1955.
- Maluf, Levis. *el-Müncid fi'l-Lüğat*. 2 cilt. Beyrut: Daru'l-Maşrık, 1985.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-Vasît*. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Nasuhî, Ömer. *Muvazzah İlm-i Kelâm*. İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1342.
- Önkâl, Ahmet. "Asr-ı Saadet'te Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler", *Diyanet Dergisi*. 19/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1983). 49-55.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (s.a.v)*. Konya: Selam Yayınevi, 1988.
- Özdemir, Osman. "Psikiyatrik Açından Akıl ve Aklın Terbiyesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*. 9/1 (2017). 115-121. <https://doi.org/10.18863/pgy.281131>
- Öztürk, Mehmet Fatih. *Mücadele Suresinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ragîbel-İsfahânî. *Müfredât (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Ragîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Kitabü'z-Zerâti ila Mekarimi'ş-Şerâti*, Kahire: Darusselami li't-Tıbai ve'n-Neşri ve't-Tevzii ve't-Tercümeti, 2007/1428.
- Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Şentürk, Hâbil. "Peygamberlerin Diğer İnsanlardan Farkı: Vahiy", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3(1986). 181-187.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tarihü'l-Ümeme ve'l-Mülûk -Tarihü't-Taberî*. 1 cilt. b.y.: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, ts.
- Tok, Fatih. "Akletme Bağlamında Kur'ân'da Kulak, Göz ve Kalp", *Akıl Kitabı I-Düşünce ve İnanç Bağlamında Akıl*. ed. Turgut Akyüz. İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.
- Toprak, İbrahim. *H. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022, 232-233.
- Uludağ, Süleyman. "Akıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/246-247. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/242-246. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fetânet" ve "Peygamber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Vahiy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/440-443. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.